

Agata Balińska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

TURYSTYKA WIEJSKA W KONTEKŚCIE TEORII ROZWOJU ENDOGENICZNEGO

RURAL TOURISM IN THE CONTEXT OF THE THEORY OF ENDOGENOUS DEVELOPMENT

Słowa kluczowe: turystyka wiejska, teoria rozwoju endogenicznego

Key words: rural tourism, theory of endogenous development

JEL codes: A19, E66

Abstrakt. Celem badań jest ukazanie zależności pomiędzy koncepcją rozwoju endogenicznego a uwarunkowaniami i zakresem rozwoju turystyki wiejskiej. Wykorzystano metodę *desk research*. Badania wykazały, że koncepcja rozwoju endogenicznego jest przydatna w ocenie wykorzystania potencjału turystycznego i zasobów endogenicznych obiektów turystyki wiejskiej i ich otoczenia, zarówno w odniesieniu do przesłanek rozwoju tej działalności, jak i zakresu świadczonych usług.

Wstęp

Rozwój regionalny i lokalny jest od dawna przedmiotem badań. Opisywany jest z wykorzystaniem teorii, które Bogusław Fiedora i Karol Kociszewski pogrupowali w następujący sposób: wczesne teorie rozwoju (np. koncepcja powstania kapitalizmu M. Webera), teorie zorientowane na kraje wysoko rozwinięte (np. teoria stadialnego rozwoju W.W. Rostowa), prekursorskie teorie rozwoju krajów zacofanych (np. teoria kumulatywnego uwarunkowania G. Myrdala), syntetyczne teorie objaśniające przyczyny zacofania krajów najslabiej rozwiniętych (np. teoria rozwoju poprzez handel) i uniwersalne teorie rozwoju gospodarczego (np. teoria wzrostu nie zrównoważonego, koncepcja biegunów wzrostu A.O. Hirschmana, F. Perrouxa) [Fiedora, Kociszewski 2010]. Mnogość modeli rozwoju jest próbą znalezienia odpowiedzi na pytanie o siłę sprawczą, przyczyny różnic w poziomie i dynamice rozwoju. W niektórych teoriach proces rozwoju i unowocześniania obszarów nie wynika z działania sił zewnętrznych, a wewnętrznych (rozwój „od dołu”) [Dyjach 2013, Dorożyński 2013]. Takie podejście wynika z pewnej niedoskonałości neoklasycznej teorii wzrostu, przyjmującej, że kluczowe znaczenie mają czynniki egzogeniczne. Spowodowało w latach 90. XX wieku rozwój koncepcji uwzględniających zasoby endogeniczne.

Material i metodyka badań

Celem artykułu jest określenie, w jakim stopniu koncepcja rozwoju endogenicznego wyjaśnia czynniki i zakres rozwoju turystyki wiejskiej. Dokonano prezentacji tej koncepcji oraz szukając jej odniesienia do praktyki dokonano analizy wybranych wyników badań własnych oraz innych badaczy reprezentujących różne ośrodki naukowe (metoda *desk research*). Analizowane badania zostały przeprowadzone wśród wiejskich kwaterodawców w różnych częściach kraju i dotyczyły przesłanek podjęcia przez nich działalności turystycznej oraz zakresu oferowanych usług.

Koncepcja rozwoju endogenicznego

Zgodnie z koncepcją rozwoju endogenicznego, potencjał danego obszaru jest głównym czynnikiem stymulującym zachodzące w nim procesy rozwojowe. Do podstawowych modeli rozwoju endogenicznego zalicza się model Roberta E. Lucasa [1988] i model Paula M. Romera

[1986], które opierają się na założeniu, że wielkość produkcji jest funkcją kapitału (fizycznego, ludzkiego) oraz aktualnego poziomu technologicznego [Dykas, Tokarski 2013, Churski 2004, Flisikowski 2011, Romer 1994]. Łukasz Jabłoński stwierdził, że zazwyczaj w krajach rozwijających się i rozwiniętych znaczna część dochodów przeznaczonych na kształcenie na poziomie podstawowym i średnim finansowana jest ze środków publicznych. Dlatego też alokacja zasobów na rzecz kształcenia jest konsekwencją zależności wewnątrz- i międzypokoleniowych, a nie indywidualnych preferencji [Jabłoński 2008]. Jak zauważył Andrzej Paczoski [2010] koncepcja ta opiera się na trzech płaszczyznach: 1) wyeliminowaniu istniejących barier rozwojowych, 2) wykorzystaniu specyficznych uwarunkowań regionalnych (podobnie jak przy teorii kosztów komparatywnych), 3) pobudzeniu współpracy wewnątrzregionalnej oraz wspieraniu lokalnych czynników rozwoju. Potencjał rozwojowy regionu traktowany jest bardzo szeroko i dużą uwagę przywiązuje się do wiedzy i innowacji [Gałązka 2008]. Istotne jest to, że akumulacja wiedzy naukowo-technicznej i kapitału ludzkiego, które są efektem celowych inwestycji w tych sferach prowadzi do efektów zewnętrznych, czyli mogą z nich korzystać nie tylko podmioty ponoszące koszty ich akumulacji, ale i ich otoczenie [Kuder 2014]. Przeszkodą rozwoju są nie tyle niskie zasoby kapitału, ile mentalność lokalnych społeczności, a szczególnie obawa przed innowacjami.

Zgodnie z omawianą koncepcją, aby gospodarka regionu była wysoko rozwinięta powinno się dążyć do jednej z trzech sytuacji [Korenik, Zakrzewska-Półtorak 2011]:

- wykorzystania nagromadzonego i świadomie tworzonego kapitału ludzkiego (umiejętności, wiedzy również ukrytej) oraz stymulowania procesów „uczenia się”,
- wykorzystania występującego kapitału społecznego (np. skłonności ludzi do wspólnych działań),
- wykorzystania współpracy i relacji zachodzących pomiędzy działającymi w regionie podmiotami gospodarczymi.

Wymienione powyżej elementy można odnieść do gospodarki turystycznej. Turystyka jest jednak szczególną formą działalności, która pozwala na łączenie nowoczesności z tradycją, co jest bardzo widoczne w przypadku turystyki wiejskiej. Z jednej strony, występują nowoczesne formy komunikacji i promocji, z drugiej, kultura i tradycja regionu wkomponowane w ofertę spędzania czasu wolnego.

Leszek Butowski dokonał wyodrębnienia czterech grup czynników endogenicznych rozwoju turystyki: tradycyjne elementy atrakcyjności turystycznej (walory i zagospodarowanie turystyczne), elementy marketingu terytorialnego (promocja i informacja turystyczna, tworzenie i komercjalizacja produktu turystycznego), wybrane elementy infrastruktury technicznej (infrastruktura transportowa), uwarunkowania społeczno-gospodarcze, kulturowe i polityczne (postawy społeczności miejscowej do turystów, działania władz publicznych) [Butowski 2010]. Elementy te korespondują z koncepcją potencjału turystycznego zaproponowaną przez Jacka Kaczmarka, Andrzeja Stasiaka i Bogdana Włodarczyka [2002]. Można postawić tezę, że zasoby endogeniczne stanowią istotę produktu turystycznego.

W koncepcji rozwoju endogenicznego mieści się nowy instrument terytorialny wprowadzony przez Komisję Europejską do realizacji w perspektywie finansowej 2014-2020 [KE 2014] – rozwój lokalny kierowany przez społeczności (RLKS). Zgodnie z przepisami rozporządzenia ramowego RLKS jest [MIiR 2014]:

- skierowany na obszary poniżej szczebla regionalnego,
- kierowany przez lokalne grupy działania, w skład których wchodzi przedstawiciele władz publicznych, lokalnych partnerów społecznych i gospodarczych oraz mieszkańców (żadna z grup interesu nie może mieć więcej niż 49% głosów, a minimum 50% głosów w decyzjach dotyczących wyboru pochodzi od partnerów niebędących instytucjami publicznymi),
- prowadzony na podstawie zintegrowanych i wielosektorowych strategii rozwoju,
- zaprojektowany z uwzględnieniem potrzeb lokalnych i potencjału oraz zawiera elementy innowacyjne i integrujące.

Instrument ten bazuje na podejściu Leader stosowanym w latach 2007-2013 w ramach wspólnej polityki rolnej (WPR) i wspólnej polityki rybołówstwa (WPRyby). Przepisy krajowe dotyczące

tego instrumentu znajdują się w *Ustawie z dnia 20 lutego 2015 roku o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności* [Dz.U. z 2015 roku, poz. 378]. W literaturze przedmiotu można spotkać się też ze stanowiskiem, że w programach rozwoju wsi, a więc inicjatywach oddalonych, zbyt duży udział mają samorządy lokalne [Kutkowska, Pilawka 2012].

Mechanizm rozwoju lokalnego opierający się na działaniach oddolnych może być związany z funkcjonowaniem sieci oraz klastrów (gron)¹. Geneza koncepcji klastrów sięga schyłku XIX wieku i jest związana z pomysłem dystryktów przemysłowych Alfreda Marshalla. Podkreślał on istnienie trzech czynników wpływających na poprawę pozycji konkurencyjnej przedsiębiorstw, czyli przepływ wiedzy, specjalizacja w produkcji i usługach oraz specjalizacja siły roboczej [Staszewska 2009]. Klastry stały się przedmiotem zainteresowania wielu naukowców, w tym: F. Perrouxa, A. Webera, W.M. Hoovera, M. Portera. Koncepcja klastrów proponowana przez Michaela Portera wydaje się najbardziej dojrzała i najlepiej pasująca do współczesnych systemów gospodarczych. Klastry można też traktować jako ciekawy przejaw przedsiębiorczości, tworzącej środowisko, w którym współpraca jest łatwiejsza i bardziej efektywna. Rozwiązanie to coraz częściej funkcjonuje w turystyce. W opinii Rafała Kusy naturalnym liderem klastra może być stowarzyszenie branżowe (agroturystyczne), które stanowi platformę współpracy i wymiany informacji [Kusa 2008]. Autor ten słusznie zauważył, że specyfika produktu turystycznego skłania do współpracy. Doświadczenia ostatnich lat pokazują, że rola stowarzyszeń agroturystycznych podobnie, jak lokalnych organizacji turystycznych, spada na rzecz lokalnych grup działania.

Miejsce zasobów endogenicznych w rozwoju turystyki wiejskiej – przegląd wybranych wyników badań

Poszukując miejsca zasobów endogenicznych w rozwoju turystyki wiejskiej należy dokonać analizy zarówno przesłańek skłaniających wiejskich kwaterodawców do podjęcia tej działalności, jak i zakresu usług przez nich oferowanych. Trudnością w analizie badań różnych autorów była ograniczona zbieżność narzędzi badawczych. Widoczne są jednak pewne tendencje (tab. 1). Najczęściej wymienianą motywacją wewnętrzną była chęć poprawy sytuacji finansowej. Istotne znaczenie (szczególnie w badaniach Jana Zawadki i Izabeli Kurtyki-Marcak) miała również chęć zagospodarowania wolnych pomieszczeń mieszkalnych oraz realizacja własnych marzeń, które znalazły się w wynikach badań wszystkich autorów.

Znaczenie elementów endogenicznych widoczne było również w **kontekście zasobów wykorzystywanych w ofercie wolnego czasu** (tab. 2).

Tworząc ofertę wypoczynku wiejscy kwaterodawcy dążą do wykorzystania zasobów wewnętrznych. Bazują na własnej pracy, umiejętnościach i zasobach gospodarstwa. Najbardziej popularne były: organizacja ognisk, grillowanie oraz kuligi i przejażdżki bryczką. Wiejscy kwaterodawcy chętnie wykorzystywali również potencjał okolicy gospodarstwa, organizując wycieczki czy grzybobranie, a w regionach z ciekami wodnymi – spływy kajakowe. W ten sposób wykorzystywali walory turystyczne obszaru. **Warto podkreślić także widoczną w badaniach wszystkich autorów ofertę warsztatów** (artystycznych, zielarskich, medycyny naturalnej), która z jednej strony pozwala na efektywne wykorzystanie kapitału ludzkiego, a z drugiej jest odpowiedzią na wyraźny trend konsumencki.

Walory turystyczne jako zasób endogeniczny środowiska lokalnego, z jednej strony intensyfikują rozwój gospodarki turystycznej (przykład Podtatrza, Mazur), ale też z uwagi na to, że główną atrakcją dla turystów są właśnie walory, a nie oferta obiektu turystycznego, ograniczają dywersyfikację usług. Właściciele obiektów położonych w znacznym oddaleniu od głównych walorów turystycznych (gór, jezior, rzek) dla zapewnienia atrakcyjności oferty w znacznym stopniu wykorzystują potencjał endogeniczny samego gospodarstwa.

¹ Termin klaster został zapożyczony z języka angielskiego (*cluster*) i oznacza grono, kiść.

Tabela 1. Motywy i źródła inspiracji do podjęcia działalności w zakresie turystyki wiejskiej
Table 1. Motives and sources of the inspiration to undertake activity in the rural tourism

Czynniki rozpoczęcia działalności agroturystycznej/ <i>Factors start-up agritourism</i>	K.Marks-Bielska, K. Babuchowska ^A ; 2010 r. N = 51	A.Balińska, I.Sikorska-Wolak ^B ; 2006 r. N = 125	J. Zawadka ^C 2008-2009 N = 81	I.Kurtyka-Marcak ^D ; 2006 r. N = 50	E. Nowak, I. Korab ^E 2011 r. N = 30
Dodatkowy dochód/ <i>Additional income</i>	52,9	58,4	90,1	76	15
Niska dochodowość produkcji rolniczej/ <i>The low profitability of agricultural production</i>	35,3	8,8	brak/lack	brak/lack	44
Walory turystyczne obszaru/ <i>Advantages of tourist area</i>	37,3	brak/lack	brak/lack	76	brak/lack
Wolna baza noclegowa/ <i>Free tourist accommodation</i>	15,7	24,8	69,1	58	4
Chęć poznania ludzi/realizacja marzeń/ <i>The desire to meet people/ realization of dreams</i>	9,8	26,4	45,7	42	15
Rosnące zainteresowanie agroturystyką jako sposobem spędzania czasu/ <i>Growing interest with the farm tourism as the way of spending time</i>	7,8	brak/lack	brak/lack	8	4
Możliwość sprzedaży produktów z gospodarstwa/ <i>The possibility of selling products of the farm</i>	2,0	brak/lack	12,3	brak/lack	brak/lack
Wykorzystanie wolnych zasobów siły roboczej/ <i>The use of free labor resources</i>	brak/lack	1,6	7,4	30	brak/lack
Wytwarzanie i sprzedaż wyrobów pamiątkarskich/ <i>Production and sale of souvenirs</i>	brak/lack	brak/lack	6,2	brak/lack	brak/lack
Sukcesy innych rolników/ <i>The successes of other farmers</i>	brak/lack	28,8	6,1	24	10
Namowa rodziny/przyjaciół/ <i>Suggestion from family/friends</i>	brak/lack	19,2	brak/lack	brak/lack	6
Namowa doradcy rolniczego/ <i>Suggestion agricultural advisors</i>	brak/lack	18,4	brak/lack	6	brak/lack
Tradycje rodzinne/ <i>Family traditions</i>	brak/lack	6,4	brak/lack	16	brak/lack

Źródło/*Source*: ^A Marks-Bielska, Babuchowska [2013]; ^B Balińska, Sikorska-Wolak [2009]; ^C Zawadka [2010]; ^D Kurtyka-Marcak [2012]; ^E Nowak, Korab [2012]

Z badań wielu autorów wynika również, że inwestycje w rozwój działalności turystycznej pokrywane są przede wszystkim z własnych środków finansowych. L. Butowski stwierdził, że dorobek koncepcji rozwoju endogenicznego może być przydatny w badaniach nad potencjałem turystycznym i jego wykorzystaniem. Autor ten podkreślał równocześnie pewną niedoskonałość tej koncepcji w odniesieniu do turystyki, na którą wpływa wiele elementów zewnętrznych [Butowski 2010]. Takim elementem zewnętrznym jest niewątpliwie popyt turystyczny, który stymuluje rozwój podaży.

Tabela 2. Zasoby endogeniczne wykorzystywane w organizacji czasu wolnego

Table 2. Endogenous resources used in the organization of free time

Wyszczególnienie/Detailed list	K.Marks-Bielska, K. Babuchowska ^A ; 2010 r. N = 51	A.Balińska, I.Sikorska-Wolak ^B ; 2006 r. N = 125	J. Zawadka ^C 2008-2009 N = 81	B. Bienia, M. Pisarek ^D 2008 r. N = 32	E. Nowak, I. Korab ^E 2011 r. N = 30
Grill, ognisko/Grill, bonfire	67,6	44,8	90,1	100,0	93
Kuligi/ przejażdżki bryczką/ Sleigh rides / carriage rides	67,6	27,2	46,9	56,3	80
Wypożyczanie sprzętu sportowego/ Sports equipment rental	41,2	14,4	50,6	brak/lack	brak/lack
Wędkowanie/Fishing	38,3	9,6	brak/lack	37,5	37
Jazda konna/Horse Riding	32,4	27,2	13,6	37,5	7
Grzybobranie/Mushrooming	26,5	12,8	75,3	81,3	83
Wycieczki po okolicy/Excursions	23,5	33,6	53,1	62,5	33
Tradycyjne rolnicze zajęcia w gospodarstwie/Traditional agricultural activities on the farm	20,6	5,6	brak/lack	62,5	40
Warsztaty artystyczne/ kuracje w ramach medycyny naturalnej/ Workshops / treatments within the natural medicine	5,9	2,4	14,8	34,4	20
Spływy kajakowe/Canoeing	brak/lack	9,6	24,7	brak/lack	brak/lack
Uczestnictwo w imprezach kulturalnych/Participation in cultural events	brak/lack	brak/lack	53,1	53,0	73

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ^A Marks-Bielska, Babuchowska [2013]; ^B Balińska, Sikorska-Wolak [2009]; ^C Zawadka [2010]; ^D Bienia, Pisarek [2009]; ^E Nowak, Korab [2012]

Source: own study based on: ^A Marks-Bielska, Babuchowska [2013]; ^B Balińska, Sikorska-Wolak [2009]; ^C Zawadka [2010]; ^D Bienia, Pisarek [2009]; ^E Nowak, Korab [2012]

Podsumowanie

W praktyce nie występuje model rozwoju endogenicznego (podobnie jak inne objaśniające rozwój regionalny i lokalny) w czystej postaci. Jednak wyniki wieloletnich badań własnych i innych autorów wskazują, że czynniki endogeniczne mają istotny wpływ na rozwój lokalnej gospodarki turystycznej. Istotne znaczenie ma wiedza, umiejętności i kreatywność właścicieli obiektów turystyki wiejskiej, którzy z zasobów gospodarstw i ich otoczenia tworzą ofertę wypoczynku i ją doskonalą. Występowanie walorów turystycznych ma również istotne znaczenie w rozwoju turystyki, choć ich ranga zgodnie z nowym paradygmatem rozwoju turystyki spada. Analiza wyników badań skłoniła autorkę do postawienia tezy o konieczności szerokich badań (najlepiej ogólnopolskich) nad uwarunkowaniami i kierunkami rozwoju turystyki wiejskiej. Wymaga to wypracowania wspólnych założeń i ujednoczenia narzędzi badawczych, które pozwolą na dokonywanie porównań i formułowania uogólnień.

Literatura

- Balińska Agata, Izabella Sikorska-Wolak. 2009. *Turystyka wiejska szansą rozwoju wiejskich terenów przygranicznych na przykładzie wybranych gmin*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Bienia Bernadetta, Marta Pisarek. 2009. Produkt agroturystyczny powiatu krośnieńskiego. [W] *Marka wiejskiego produktu turystycznego*, red. P. Palicha, 132-138, Gdynia: Wydawnictwo Akademii Morskiej w Gdyni.
- Butowski Leszek. 2010. „Turystyka jako czynnik rozwoju w świetle wybranych teorii rozwoju regionalnego”. *Turyzm* 20 (1): 5-11.
- Churski Paweł. 2004. Rozwój regionalny w warunkach transformacji gospodarczej i integracji europejskiej. [W] *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Regionalny wymiar integracji europejskiej. Tom VIII/1*, red. S. Ciok, D. Ilnicki, 31-45. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego.

- Dorożyński Tomasz. 2013. „Regionalne nierówności gospodarcze a polityka spójności Unii Europejskiej”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia* 57: 103-117.
- Dyjach Katarzyna. 2013. „Teorie rozwoju regionalnego wobec zróżnicowań międzyregionalnych”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia. Sectio H XLVII*: 50-51.
- Dykas Paweł, Tomasz Tokarski. 2013. „Podażowe czynniki wzrostu gospodarczego – podstawowe modele teoretyczne”. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica* 294: 9-42.
- Fiedora Bogusław, Karol Kociszewski (red.). 2010. *Ekonomia rozwoju*. Wrocław: Wydawnictwo UE we Wrocławiu.
- Flisikowski Karol. 2011. „Struktura kapitału ludzkiego a wzrost gospodarczy”. *Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego* 4 (8): 65-74.
- Gałązka Andrzej. 2011. Czynniki rozwoju w wybranych teoriach rozwoju regionalnego. [W] *Gospodarska regionalna i lokalna w Polsce. Czynniki i bariery*, red. Z. Strzelecki, 13-48. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Jabłoński Łukasz. 2008. „Sprzężenie pomiędzy kapitałem ludzkim i nierównościami społecznymi w teorii wzrostu endogenicznego”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie* 786: 23-41.
- Kaczmarek Jacek, Andrzej Stasiak, Bogdan Włodarczyk. 2002. *Produkt turystyczny albo jak organizować poznawanie świata*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- KE. 2014. *Rozwój lokalny kierowy przez społeczności. Polityka Spójności na lata 2014-2020*. Komisja Europejska. ec.europa.eu.
- Korenik Stanisław, Alicja Zakrzewska-Półtorak. 2011. *Teorie rozwoju regionalnego – ujęcie dynamiczne*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Kuder Dorota. 2014. „Nowe modele wzrostu gospodarczego a paradygmat zrównoważonego rozwoju”. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 38 (2): 27-39.
- Kurtyka-Marcak Izabela. 2012. „Uwarunkowania rozwoju turystyki wiejskiej na terenie Dolnego Śląska ze szczególnym uwzględnieniem obszarów górzystych”. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 29: 202-211.
- Kutkowska Barbara, Tomasz Pilawka. 2012. „Program odnowy wsi jako instrument wzbogacający jakość kapitału społecznego”. *Roczniki Naukowe SERiA XIV* (3): 232-237.
- Kusa Rafał. 2008. Uwarunkowania rozwoju klastrów turystycznych. [W] *Zarządzanie organizacjami w gospodarce opartej na wiedzy. Wyzwania strategiczne wobec organizacji*, red. M. J. Stankiewicz, 512-520. Toruń: TNOiK Dom Organizatora.
- Lucas Robert. E. 1988. „On the mechanics of economic development”. *Journal of Monetary Economics* 22: 3-42.
- Marks-Bielska Renata, Karolina Babuchowska. 2013. „Uwarunkowania rozwoju agroturystyki w województwie warmińsko-mazurskim według właścicieli gospodarstw rolnych”. *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinesis Oeconomica* 299 (70): 141-150.
- MiR. 2014. *Zasady realizacji instrumentu „Rozwój lokalny kierowany przez społeczności w Polsce”*. 2014. Warszawa: Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju.
- Nowak Ewa, Izabela Korab. 2012. „Produkt turystyki wiejskiej i agroturystyki w Górach Świętokrzyskich”. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 29: 220-232.
- Paczoski Andrzej. 2010. *Kreowanie regionalnej i lokalnej polityki gospodarczej na podstawie teorii i koncepcji rozwoju terytorialnego*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
- Romer Paul M. 1994. “The Origins of Endogenous Growth”. *Journal of Economic Perspectives* 8 (1): 3-22.
- Staszewska Jolanta. 2009. *Klaster perspektywa dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym*. Warszawa: Difin.
- Ustawa z dnia 20 lutego 2015 roku o rozwoju lokalnym z udziałem lokalnej społeczności. Dz.U. z 2015 roku, poz. 378.
- Zawadka Jan. 2010. *Ekonomiczno-społeczne determinanty rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie (na przykładzie wybranych gmin)*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.

Summary

The aim of the study is to show the relationship between the concept of endogenous development, and the conditions and scope of the development of rural tourism. Method was used desk research. Research has shown that the concept of endogenous development is useful in assessing the potential of tourism and endogenous resources of rural tourism facilities and their environment both in terms of the conditions for the development of this activity, as well as the scope of services provided.

Adres do korespondencji
dr inż. Agata Balińska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel. (22) 593 51 55, e-mail: agata_balinska@sggw.pl